

حمایت کیفری از بهداشت عمومی و بهداشت محیط در قانون مجازات اسلامی: ابهام ها و چالش ها

نویسندگان	محمد محمد زاده اصل *
وابستگی سازمانی	استادیار، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، مرکز تسوج، تسوج، ایران دانش آموخته کارشناس ارشد، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران
اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله	پژوهشی
صفحه	۳۳ - ۵۴
اطلاعات نویسنده مسئول	دوره ۱، شماره ۱
نویسنده مسئول	محمد محمد زاده اصل
کد ارکید	.....-.....-.....
تلفن	۰۹۱۲۲۲۵۳۳۸۳
ایمیل	mmz.asl.t@gmail.com
سابقه مقاله	
تاریخ دریافت	۱۴۰۳/۰۵/۱۰
تاریخ ویرایش	۱۴۰۳/۰۶/۱۵
تاریخ پذیرش	۱۴۰۳/۰۶/۲۵
تاریخ انتشار	۱۴۰۳/۰۷/۰۱
روش پژوهش	توصیفی تحلیلی
واژگان کلیدی	جرم، بهداشت عمومی، بهداشت محیط، آلودگی، جرم شناسی
توضیحات	
کلیه حقوق این مقاله متعلق به نویسندگان می باشد.	
خوانندگان این مجله، اجازه توزیع، ترکیب مجدد و تغییر جزئی را با ذکر منبع آن دارند.	
نحوه استناد	محمد زاده اصل، محمد؛ اقبال؛ فائزه (۱۴۰۳)، حمایت کیفری از بهداشت عمومی و بهداشت محیط در قانون مجازات اسلامی:
دهی	ابهام ها و چالش ها، فصلنامه علمی پژوهش های نوین در جرم شناسی، دوره ۱، شماره ۱، صفحات ۳۳ - ۵۴

Criminal Protection of Public Health & Environmental Health in the Islamic Penal Code: Ambiguities & Challenges

Authors		Organizational Affiliation
Mohammad Mohammadzadeh Asl*		Assistant Professor, Department of Law, Islamic Azad University, Tasouj Center, Tasouj, Iran
Faezeh Egbal		Master's degree in Persian language and literature, Islamic Azad University, Ardabil, Iran
Article Information		Abstract
Article Type	Research	Criminal protection in the form of criminalization and determination of punishment is still one of the most important methods of dealing with breaking norms. The legislator has considered criminal intervention as necessary in order to improve the social, human and natural living environment. This requirement stems from the concern of establishing the "right to a healthy environment" and "public health" that has existed since the beginning of human social life, and is also considered as one of the goals of the formation of governments and their positive obligations. What is known today as environmental crimes and threats to public health implies severe damage to the natural and social living environment. In order to protect healthy human life, the legislator has criminalized environmental crimes and actions against public health in various laws, especially in Article 688 of the Islamic Penal Code as a general law. The purpose of this research is to clarify the way of criminal protection of public health and the environment in Iranian criminal law and to investigate the ambiguities and challenges arising from the implementation of Article 688 of the Islamic Penal Code by using the library method and studying relevant sources and sources and various laws and regulations.
Pages	33 - 54	
Volume 1, Issue 1		
Corresponding Author's Info		
Corresponding Author's	Mohammad Mohammadzadeh Asl	
ORCID	0000-0000-0000-0000	
Tell	09122253383	
Email	mmz.asl.t@gmail.com	
Article History		
Received	2024/07/31	
Revised	2024/09/05	
Accepted	2024/09/15	
Published	2024/09/22	
Online:		
Research Method	Descriptive Analytical	
Keywords	<i>Crime, Public Health, Environmental Health, Pollution, Criminology</i>	
Description		
<i>All rights to this article belong to the authors.</i>		
<i>Readers of this magazine are permitted to distribute, recombine, and modify the material with due acknowledgement of the source.</i>		
How to Cite This Article	Mohammadzadeh Asl, Mohammad; Egbal, Faezeh (1403), Criminal Protection of Public Health & Environmental Health in the Islamic Penal Code: Ambiguities & Challenges, Scientific Quarterly of Modern Researches in Criminology, Volume 1, Number 1, Pages 33- 54	

۱- مقدمه

جرایم علیه محیط زیست به اقداماتی اطلاق می‌شود که تحت شرایطی خاص، به آلودگی یا از بین رفتن و یا آسیب به مظاهر محیط زیست منتج می‌شود. اهمیت پیشگیری از این جرایم از این جهت است که با سلامتی «انسان‌ها» به صورت مستقیم ارتباط دارد (حیدرزاده و مظفری زاده، ۱۳۹۲: ۱۶۳). نقش سلامت در توسعه کشور و محوریت انسان سالم در توسعه پایدار سبب شده است تا در تدوین و تصویب قوانین، موضوع سلامت و بهداشت اهمیت ویژه‌ای یابد. در میثاق ملی سند چشم‌انداز ۲۰ ساله نظام جمهوری اسلامی ایران از جمله ویژگی‌های جامعه مطلوب به تصویر کشیده شده، برخورداری از سلامت با کیفیت زندگی مطلوب و بهره‌مند از محیط زیست سالم است. هریک از کشورهای جهان برای تحقق کیفیت زندگی مطلوب دارای تعهدات و نظام بهداشتی خاص خود می‌باشد. دولت جمهوری اسلامی ایران با عضویت در سازمان جهانی بهداشت و پذیرش اسناد بین‌المللی مختلف و به ویژه میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۶۶) در زمینه ارتقاء بهداشت و سلامت تعهدات مختلفی را پذیرا شده است (ICESCR, 1966). در سطح بین‌المللی همکاری بین‌المللی با سایر دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تعهد حداقلی هر دولت به شمار می‌آید. در سطح داخلی نیز در مورد ارتقاء وضعیت بهداشت و تحقق محیط زیست سالم، دولت باید نسبت به قانون‌گذاری، اقدامات اجرایی و اتخاذ تدابیر حمایتی پیشقدم باشد. حمایت کیفری در راستای بهبود وضعیت بهداشت و حمایت از محیط زیست سالم، به ویژه در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی تجلی پیدا کرده است.

با وجود این، ابهام‌هایی در حمایت کیفری از بهداشت عمومی و محیط زیست در قانون مجازات اسلامی به عنوان قانون عام وجود دارد. در نگاه اول به ماده ۶۸۸ ممکن است این نتیجه حاصل شود که بزه تهدید علیه بهداشت عمومی ماهیتی مستقل از جرایم علیه محیط زیست دارد. اما مقنن در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی زیست محیطی را در کنار هم آورده است (کوشکی، ۱۳۸۸: ۹۱). این تقارن مکانی این پرسش را مطرح می‌سازد که آیا تهدید علیه بهداشت عمومی همان جرم عام آلودگی محیط زیست است و مقنن خواسته است که بر مبنای این ماده، از محیط زیست حمایت کند یا ماهیت تهدید علیه بهداشت عمومی با جرم عام آلودگی محیط زیست متفاوت بوده و محیط زیست انسان نمی‌تواند تحت حمایت کیفری این جرم انگاری قرار گیرد. از سوی دیگر اگر ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی را یک ماده حمایتی از محیط زیست بدانیم علاوه بر ابهام در گستره جرم‌انگاری و پیام اصلی ماده ۶۸۸ با چالش‌های متفاوت از جمله تعارض عام و خاص بر حسب زمان، معیار تشخیص و ارزیابی، محورها و مصادیق، عدم تناسب در مجازات و بازدارنده نبودن مجازات موجود و چالش تعیین مجرم در آلودگی‌های محیط زیستی روبرو می‌شویم. لذا این تحقیق ضمن بررسی نحوه حمایت کیفری از بهداشت عمومی و محیط به ابهام‌ها و چالش‌های اجرای ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی می‌پردازد.

۲- مفهوم شناسی

برخی از واژه‌های اساسی تحقیق نظیر جرم زیست محیطی به دلیل سطوح مختلف آسیب‌ها و خطرهای زیست محیطی و طیف مجرمان، مبهم و پیچیده هستند. از سوی دیگر تبصره یک ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی تهدید علیه «بهداشت عمومی» و «آلودگی محیط زیست» را در کنار هم آورده است و در واقع این دو مفهوم را مترادف یکدیگر قلمداد کرده است که باید این دو عنوان مجرمانه مورد تعریف واقع شوند. لذا ابتدا مفاهیم اساسی تحقیق تعریف و تبیین می‌شوند.

۲-۱- جرم

جرم یکی از مفاهیم انتزاعی و پیچیده است که اکثر علوم انسانی سعی در شناخت واقعی آن داشته و دارند و اگر این گفته کارل منینجر، جرم شناس آمریکایی که: «بدترین جرم ما جهلمان نسبت به جرم است» (Fattah, 1997: 3)، اغراق آمیز توصیف شود، باید اعتراف کرد که هنوز ماهیت جرم در پس پرده تحلیل های حقوقی صرف و امانده است. جرم در لغت به معنای تعدی، تجاوز، گناه و بزه به کار رفته است (عمید، ۱۳۶۱: ۳۷۲). معادل های انگلیسی این واژه شامل Crime, Felony, Offence بوده و معادل فرانسوی واژه جرم Infraction است. در اصطلاح دکترین حقوقی از جرم صدها تعریف ارائه شده است. زیرا جرم به لحاظ مصداقی نسبی است و از زمانی تا زمان دیگر و از جامعه ای تا جامعه دیگر مختلف می شود (زراعت، ۱۳۹۲: ۳۹).

در تعاریف ارائه شده عمدتاً «قرارداد اجتماعی»، «عدالت و اخلاق»، «حق» به عنوان ارزش مورد هدف جرم مورد توجه قرار گرفته است. به نظر اکثر حقوقدانان جرم عبارت است از فعل یا ترک فعلی که مخل نظام اجتماعی بوده و جامعه برای آن مجازات در نظر گرفته باشد (فیض، ۱۳۶۹: ۶۶) ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۵ جرم را به ارتکاب هر فعل یا ترک فعلی می داند که برای آن در قانون، مجازات تعیین شده باشد. مطابق ماده ۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز «هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب می شود». نوآوری این ماده نسبت به ماده مشابه در قانون مجازات اسلامی سابق آن است که قانونگذار کلمه رفتار را برای تحقق عنصر مادی به کار برده است که اصطلاحی جامع بر فعل و ترک فعل و حتی فعل ناشی از ترک فعل می باشد.

۲-۲- جرایم زیست محیطی

جرم محیط زیستی رفتاری است که باعث ورود آسیب و صدمه شدید به محیط زیست و به خطر افتادن جدی سلامت بشر می شود (باباخانی، ۱۳۹۸: ۲۹). جرائم محیط زیستی موجب ایجاد آسیب جدی برای سلامتی، ایمنی و زندگی افراد و حیات وحش و هم چنین آلودگی شدید زیستگاه، تنوع زیستی و تغییر آب و هوا می شود. ارتکاب جرم محیط زیستی سطوح مختلفی دارد. گاهی یک جرم زیست محیطی به دلیل بروز «آلودگی» محقق می شود اما شدیدترین وضعیت جرم محیط زیستی مرحله «تخریب و انهدام» است. ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳، تعریف ذیل را از آلودگی «زیست محیطی» ارائه می دهد: «منظور از آلوده ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا، خاک یا زمین، به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد». در مورد تخریب نیز ماده «۱» آیین نامه اجرایی بند (ج) ماده (۱۰۴) قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۹ مقرر می دارد: «منظور از تخریب هرگونه تغییر در منابع طبیعی است که تعادل طبیعت و تنوع زیستی را به طور جدی در معرض خطر قرار دهد». به عبارتی به دگرگونی های زیانبار در منابع طبیعی که موجب برهم زدن تعادل تعادل موجود در طبیعت و نیز تنوع زیستی آن می گردد تخریب محیط زیستی گفته می شود (قاسمی، ۱۳۸۶: ۴۹-۵۸). ماده ۶۷۷ قانون تعزیرات درباره تخریب محیط زیستی مقرر می دارد: «هر کس عمداً اشیاء منقول و یا غیر منقول متعلق به دیگری را تخریب نماید یا به هر نحو کلاً یا بعضاً تلف نماید و یا از کار اندازد به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد».

۲-۳- بهداشت عمومی

به تمام اقدامات پیشگیرانه جهت ارتقای سلامت بشر «بهداشت» می گویند (Aielo, Larson & Sedlak, 2008: 65). بهداشت و سلامت در اسناد بین المللی از جمله اساسنامه سازمان جهانی بهداشت و ماده ۱۲ میثاق بین المللی حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی که به «مسئولیت های خاص دولت ها در ارتباط با بهداشت و سلامت» اشاره می کند، مورد شناسایی قرار گرفته است. (Mann & et al, 1994: 19). حق بر بهداشت پس از آنکه در بند یک ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر به رسمیت شناخته شد، در میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۶۶) مورد تصریح قرار گرفت. بر اساس ماده ۱۲، دولت های عضو حق هر کس را به تمتع از بهترین حال سلامت جسمی و روحی ممکن الحصول به رسمیت می شناسند (ICESCR, 1966: 12). اگرچه هنوز یک تعریف مورد توافق جهانی از این حق وجود ندارد، تعریف ارائه شده توسط سازمان بهداشت جهانی یک نقطه شروع خوبی است. این تعریف که توسط «آندریجا استامپار» محقق برجسته کرواسی در زمینه علوم پزشکی و بهداشت عمومی و یکی از بنیانگذاران سازمان بهداشت جهانی سلامت ارائه شده است، بعدها توسط سایر محققان و نویسندگان نظیر فلاویا بوسترنو، پل هانت، سوفیا گراسکین و دیگران مورد توجه قرار گرفته است (Bustreo & et al, 2013: 20). حالت کامل رفاه جسمی، روحی، اجتماعی و نه فقط عدم بیماری یا ناتوانی جامع ترین تعریف ارائه شده از سوی سازمان بهداشت جهانی در سال ۱۹۴۸ برای سلامتی و بهداشت است. بهداشت در بعد فردی اشاره به فعالیت های پیشگیرانه خود مراقبتی دارد (Department of Health, 2001) اما زمانی که بهداشت متصف به واژه «عمومی» می گردد اشاره به فعالیت های پیشگیرانه دگر مراقبتی داشته (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱) و به این معنی است که هیچ گاه یک فرد نمی تواند از محیط اطراف خود و دیگر مردم دنیای بیرون، به طور کامل خود را جدا سازد. هر فردی جزئی از محیط است و سلامت تک تک افراد بر سلامت کل محیط تاثیر دارد. علاوه بر ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی ماده ۲ آیین نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱ اصطلاح بهداشت عمومی را بکار برده و در ماده ۲ مقرر داشته: «هر اقدامی که تهدیدی برای بهداشت عمومی شناخته شود، ممنوع می باشد». اما در ماده ۱ و در بخش مربوط به تعاریف به جای کاربرد واژه عمومی از واژه محیط استفاده شده است. ماده ۱ آیین نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱/۵/۶ بهداشت محیط را به کنترل عواملی از محیط زندگی تعریف کرده است (دبیری، ۱۳۸۳: ۵۷۹). لذا زمانی که از جرایم علیه بهداشت عمومی صحبت می شود منظور کلیه جرایمی است که در روند کنترل این عوامل ایجاد اختلال می نماید. در چنین دیدگاهی هدف از جرم انگاری اقدام علیه بهداشت عمومی، علاوه بر انسان شامل محیط زندگی انسان نیز است. حقوقدانان نیز اقدام به تعریف بهداشت عمومی نموده اند.

«وینسلو» در تعریف بهداشت عمومی می گوید: «بهداشت عمومی علم و هنر پیشگیری از بیماری ها، افزایش طول عمر و ارتقای سلامتی افراد با کوشش های سازمان یافته جامعه می باشد (Winslow, 1920: 183). بهداشت عمومی عبارتست از مجموعه دانش و هنر پیشگیری از بیماری و تامین، حفظ و ارتقای تندرستی و توانمندی بشر با استفاده از تلاش دسته جمعی که منجر به توسعه جامعه شود. این مفهوم در حوزه زندگی انسان گسترش یافته و به طریقی ضامن سلامت فرد و جامعه به شمار می رود (حاتمی و همکاران، ۱۳۸۷: ۴). به طور کلی، در بهداشت عمومی اساسا بیشتر تأکید بر جنبه های اجتماعی تندرستی می باشد که هدف کلی آن تأمین شرایط لازم جهت رفاه فردی و اجتماعی می باشد. بهداشت خوب، پایه و اساسی است که بر مبنای آن پیشرفت های اجتماعی شکل می گیرد (اسلامی تبار و همکاران، ۱۳۸۱: ۱۷۴).

۲-۴- آلودگی محیط زیست

آلودگی از مصدر آلوده بوده و در فرهنگ لغت فارسی به معنای عمل و فعل آلوده، لوث، گناه، جرم، کثیفی آمده است (معین، ۱۳۶۰: ۸۴). در لغت نامه های عربی نیز واژه «التلوث» و در لغت نامه های انگلیسی واژه Pollution مشتق از کلمه یونانی Pollutes اشاره به واژه آلودگی داشته و به معنای ناپاکی و کثیفی می باشد. از نظر حقوقدانان «هرگونه تغییر نامرغوب در خواص طبیعی انسانی یا جانوری و یا گیاهی که توأم با ضرر باشد، آلودگی نام دارد» (بوتکین، ۱۳۸۱: ۹۴۴). در تعریف دیگری آلودگی محیط زیست عبارتست از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد (فرید و روزبه، ۱۳۹۵: ۵۲). در تبصره ۲ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی آمده است، منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا، خاک و زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان، سایر موجودات زنده، گیاهان، آثار و ابنیه مضر باشد را تغییر دهد. آلودگی زیست محیطی، انواعی دارند که مهم ترین آن ها عبارتند از: آلودگی های هوا، آب، خاک، صوت، شیمیایی و هسته ای (قوام، ۱۳۷۵: ۵).

۳- ویژگی های اساسی جرائم تهدید علیه بهداشت عمومی و بهداشت محیط

اولین مشخصه جرائم تهدید علیه بهداشت عمومی و محیط این هست که از لحاظ اینکه بزه دیده یا بزه دیدگان در صحنه جرم حضور ندارند از جمله جرائم نوین محسوب می شود. جرائم نوین در مقابل جرائم سنتی و کلاسیک نظیر، قتل، تجاوز، سرقت، ضرب و جرح و سایر جرائم خیابانی و معمولاً خشونت آمیز محسوب می شود (دارابی، ۱۳۹۵: ۲۰۲). جرائم تهدید علیه بهداشت عمومی و محیط برخلاف جرائم خشونت آمیز، ویژگی های خاص خود را دارد. برخی از ویژگی ها، هم جنبه ذهنی و عینی و برخی دیگر صرفاً جنبه عینی دارند. بدین ترتیب، خصوصیات جرائم تهدید علیه بهداشت عمومی و محیط در قالب ۴ بند قابل بررسی است.

۳-۱- ترکیبی از جرائم علیه اشخاص و اموال

جرائم تهدید علیه بهداشت عمومی و محیط را می توان ترکیبی از جرائم علیه اشخاص و اموال دانست. زمانی که از جرائم علیه بهداشت عمومی و محیط صحبت می شود جرم ارتكابی یک جرم خصوصی نیز به شمار می رود، زیرا می تواند سلامتی تک تک افراد جامعه را تهدید کند. لذا این پرسش مطرح می شود که اگر جرائم علیه بهداشت عمومی و محیط یک جرم خصوصی محسوب شوند در این صورت آیا اشخاص خصوصی می توانند به عنوان شاکی شکایت کنند. با توجه به تصریح تبصره یک ذیل ماده ۶۸۸ کتاب پنجم (تعزیرات و مجازات های بازدارنده) قانون مجازات اسلامی، تشخیص و اعلام وقوع جرم تهدید علیه بهداشت عمومی بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی قرار گرفته است. اما نظریه شماره ۷/۵۶۷۳-۱۳۸۵.۷.۲۵ مقرر می دارد: «هرکس از جرم تهدید علیه بهداشت عمومی ضرری دیده است می تواند شکایت کند. قبول شکایت این اشخاص منوط به اعلام جرم اداره بهداشت نیست. اما مرجع قضایی برای احراز جرم تهدید علیه بهداشت عمومی نظر اداره بهداشت را استعلام می کند.» در صورت جلسه نشست قضائی شهر گلوگاه استان مازندران به شماره ۱۳۹۹-۷۷۰۰ در مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۳۱ نیز آمده است: با توجه به اصول حقوق کیفری، اعلام جرم و تعقیب آن از سوی سایر اشخاص حقیقی و حقوقی نیز امکان پذیر می باشد. در پرونده ۹۹۰۹۸۲۱۲۱۱۰۰۵۶۹ نیز شعبه ۵ بازپرسی دادسرای عمومی و انقلاب تهران در مقام رسیدگی به شکایت دو وکیل دادگستری از رییس کانون وکلا بابت برگزاری

جلسه در زمان شیوع بیماری کرونا بدو با این استدلال که جرم تهدید علیه بهداشت عمومی فاقد جنبه خصوصی است و شکات در مقام شاکی خصوصی قرار ندارند نسبت به شکایت ایشان قرار موقوفی تعقیب صادر کرد (قرار شماره ۹۹۰۹۹۷۲۱۱۰۱۱۰۶ به تاریخ ۱۳۹۹/۱۱/۰۶ شعبه ۵ بازپرسی دادسرای عمومی و انقلاب ناحیه ۲۶ تهران). اما در ادامه رسیدگی، شعبه ۱۰۰۴ دادگاه کیفری دوم مجتمع قضایی ولیعصر (عج) تهران با تلقی شکایت این دو وکیل دادگستری به عنوان گزارش وقوع جرم و با توجه به تصریح تبصره یک ذیل ماده ۶۸۸ کتاب پنجم (تعزیرات و مجازات های بازدارنده) قانون مجازات اسلامی، که تشخیص و اعلام وقوع جرم تهدید علیه بهداشت عمومی را بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی قرار داده است، نظر این وزارتخانه را نسبت به موضوع گزارش شده جلب کرده و نظر وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی را برای این امر که چنین اقدامی تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست و ... شناخته می شود یا خیر خواستار شد. اما شعبه ۳۱ دادگاه تجدید نظر استان تهران در رای نهایی خود به شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۳۱۰۱۰۳۱ به تاریخ ۱۳۹۳/۰۸/۲۷ مقرر می دارد: «شخص عادی از حیث شکایت و اعتراض به این جرم، ستمی ندارد.» لذا می توان چنین نتیجه گرفت که قبول شکایت اشخاص خصوصی منوط به تشخیص مراجع تشخیص می باشد (دادنامه شماره ۹۹۰۹۹۷۲۱۸۵۴۰۱۸۱۴ به تاریخ ۱۳۹۹/۱۲/۱۷). لذا همان طور که در صورت جلسه نشست قضائی شهر گلگاه استان مازندران به شماره ۱۳۹۹-۷۷۰۰ در مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۳۱ آمده است صرف گزارش یا اعلام جرم اشخاص خصوصی برای احراز مجرمیت کافی نیست اما صرف گزارش یا اعلام جرم مراجع ذی ربط برای احراز مجرمیت کافی به نظر می رسد. مگر اینکه قرائن و اماراتی دال بر خلاف واقع بودن گزارش وجود داشته باشد یا در مدافعات متهم دلایلی باشد که اعلام جرم مراجع ذی ربط را مخدوش سازد که در چنین شرایطی کشف حقیقت به طریق مقتضی بر عهده قاضی رسیدگی کننده به چنین اعلام جرمی است. هم چنین جرم تهدید علیه بهداشت عمومی از جمله جرائم عمومی به شمار می رود، که می تواند اموال عمومی و محیط زیست را تحت تاثیر قرار دهد.

۳-۲- مصداقی از جرایم عمدی و غیر قابل گذشت

هرگاه مرتکب عمدا کاری انجام دهد که باعث وقوع جرم شود، فعل رخ داده جرم عمدی محسوب می شود. عمد به عنوان ارتکاب ارادی و آگاهانه عمل مجرمانه، متشکل از علم و قصد تعریف شده است (خالقی و محمدعلی، ۱۳۹۲: ۱۲۱). مرتکب اگر آگاه باشد که عمل او نوعاً به گونه ای است که باعث وقوع پیوستن جرم می شود، این نوع جرم عمدی محسوب می شود. مثلاً وقتی فردی، مواد شیمیایی را عمدا وارد آب می کند، البته این نوع جرایم ممکن از روی غفلت و سهل انگاری نیز ارتکاب یابد. اگر تخریب محیط زیست عمدی باشد مطابق عمل مجرمانه با آن برخورد می شود. این در حالی است که اگر غیرعمدی باشد بر اساس قانون مسئولیت مدنی با آن برخورد می شود و مسئولیت تامین ضرر و زیان بر عهده شخص است؛ البته این موضوع که شخص، توان پرداخت زیان را داشته باشد نیز بررسی می شود. جرایم محیط زیستی از جمله جرایم عمدی محسوب می شود که اگر سوءنیت در آن وجود داشته باشد در قانون مشمول مجازات شدیدی است؛ البته مجازات در جرایم با وسعت بیشتر، بسیار شدیدتر می شود، به عنوان مثال اگر مواد شیمیایی در آب وارد شود، به طوری که مردم شهر یا روستایی از این آب استفاده کنند و موجب قتل یک نفر شود بر این اساس مجازات قصاص مطرح می شود. نهایت این که تهدید علیه بهداشت عمومی و محیط همان طور که شعبه ۴۲ دادگاه تجدیدنظر استان تهران در رای به شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۴۲۰۱۳۸۳ به تاریخ ۱۳۹۲/۱۰/۰۷ مقرر داشته غیرقابل گذشت بوده و مراجع تشخیص صرفاً اعلام کننده جرم بوده و حقی برای گذشت ندارد.

۳-۳- مصادیقی از جرایم مقید

از حیث نتیجه مجرمانه، جرائم به مطلق و مقید تقسیم می شوند. امروزه با توجه به گسترش جرائم در حوزه های مختلف توجه ویژه ای به این مسائل شده و مسئولین با تقسیم بندی جرائم به مطلق و مقید میان انواع جرائم تفاوت قائل شده اند. به طور کلی در حقوق کیفری هر جرمی به صورت جداگانه تعریف و عناصر و شرایط تشکیل دهنده آن بررسی می شود که این امر سبب تمییز و تفکیک جرایم از یکدیگر می شود. حقوقدانان غالباً در تقسیم بندی های خود از جرایم، به آثار زیان بار فعل مجرمانه توجه کرده، جرایمی را که خسارات حاصل از آن ها به طور کلی دارای جهت مشترکی است، در یک گروه جای داده اند. ضابطه تشخیص جرایم مطلق و مقید در نیاز داشتن و عدم نیاز جرایم به نتیجه است یعنی اگر جرمی نیاز به نتیجه داشته باشد مقید نامیده می شود و اگر نیاز به نتیجه نداشته باشد مطلق خواهد بود. جرم مقید از اصطلاحات حقوق جزا بوده و به این معنا است که تحقق جرم، مقید به ایجاد نتیجه ای باشد، و این در صورتی است که قانون گذار، حصول نتیجه ای را جزو عناصر تشکیل دهنده جرم منظور کرده باشد (**علی نژادی و علی نژادی، ۱۳۹۷: ۶۱**). مثلاً کسی که اراده و قصد می کند که آب آشامیدنی آلوده توزیع کند، اگر عمل او منجر به آثار زیانبار نشود عمل او از جرایم علیه بهداشت محسوب نمی شود. جرم تهدید علیه بهداشت عمومی در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی جرمی مقید است بنابراین اگر عملی که صلاحیت تهدید علیه بهداشت عمومی را داشته باشد لکن منجر به آلودگی و اخلاص در بهداشت نشود، قابل تعقیب نخواهد بود (**زراعت، ۱۳۸۲: ۲۷۷**) مقررات کیفری فرانسه در این باره، این جرم را مقید به نتیجه ساخته اند. عبارت دیگر تا زمانی که تخلیه مواد آلوده به محیط زیست آبی، زبانی جمعی و یا فردی به دنبال نداشته، این جرم را محقق نمی دانند (**انصاری، ۱۳۸۳: ۱۲۷**) به تعبیر دیگر با تحقق صرف فعل آلودگی، جرم تهدید علیه بهداشت عمومی محقق نمی گردد چرا که جرم تهدید علیه بهداشت عمومی با تأثیر بر سلامت جسم، روان و اجتماع انسانی محقق می گردد ولی هر آلودگی نمی تواند وسعت تهدید علیه بهداشت عمومی را شامل شود.

۳-۴- جلوه ای از جرایم پنهان دولت ها

نقض اعتماد عمومی از ویژگی های جرائم علیه بهداشت عمومی است. دکترین اعتماد عمومی ریشه در مفهوم «مالکیت میراث مشترک» حقوق روم دارد. میراث مشترک اموالی هستند که به لحاظ ماهیت خود نظیر آب و هوا به مالکیت خصوصی قابل تصرف نبوده و به همه بشریت تعلق دارند و مالکیت این منابع طبیعی مشترک به عنوان امانت عمومی به دولت واگذار شده است و وقتی مسئله آلودگی محیط مطرح می شود به این معنی هست که دولت در حفاظت این میراث مشترک کوتاهی کرده و «اعتماد عمومی» را نقض کرده است. اکثر دادخواهی های اعتماد عمومی مربوط به محیط زیست در ایالات متحده آمریکا مطرح شده است. یکی از اولین پرونده ها کانک علیه آلاسکا بود. شاکیان، ادعا کردند که ایالت آلاسکا طبق قانون اساسی آلاسکا (ماده VIII) دکترین اعتماد عمومی را نقض کرده است و نتوانسته است قدم هایی برای محافظت از اتمسفر بردارد. دادگاه ادعاهای شاکیان را تأیید کرد که اتمسفر یک «میراث مشترک» است (**Preston, 2018:137**). پرونده جولیانو و همکاران در مقابل ایالات متحده آمریکا، یک دادخواست مرتبط با آلودگی محیط زیست بر پایه دکترین اعتماد عمومی است که در سال ۲۰۱۵ توسط ۲۱ شاکی جوان علیه ایالات متحده مطرح شده است. شاکیان در این دادخواست ادعا کردند که دولت آمریکا با تشویق و اجازه فعالیت های مربوط به انتشار گازهای گلخانه ای به میزان قابل توجهی حق حیات آن ها را نقض کرده است (**Preston, 2018:138**) دادگاه استیناف حوزه نهم ایالات متحده آمریکا اذعان داشت که احتراق سوخت های فسیلی در صورت عدم توقف، باعث تغییر آب و هوای کره زمین خواهد شد (**United**)

(Nations Environment Programmed, 2017: 24). ملاحظه می‌شود که احتمال ارتکاب جرایم مقرر در ماده ۶۸۸ توسط اشخاص حقیقی و حقوقی و یا عمومی و خصوصی وجود دارد. بسیاری از آسیب‌های محیط زیستی می‌تواند ناشی از اقدامات سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی یا عمومی باشد که در عرصه صنایع و تامین انرژی کلان کشور متصدی هستند و فقدان هرگونه ضمانت اجرای قابل اعمال در خصوص این دسته از اشخاص حقوقی بسیار قابل تأمل است **(زاهدیان تجنکی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۵۵)**. از این جهت، هر چند اعمال برخی از ضمانت‌اجراها مانند انحلال و یا مصادره اموال، مغایر با ماهیت اشخاص حقوقی دولتی است، اما اعمال برخی از ضمانت‌اجراهای موثر نظیر انتشار حکم محکومیت به وسیله رسانه‌ها می‌تواند بازدارنده و جلوه‌ای از مسئولیت دولت در قبال جرائم زیست محیطی باشد **(پوربافرانی و همتی، ۱۳۹۵: ۳۷۳)**. علیرغم شناسایی مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی در ماده ۱۴۳ قانون مجازات مصوب ۱۳۹۲ و پیش‌بینی مجازات‌های قابل تحسین در ماده ۲۰، اما متأسفانه تبصره همین ماده، مجازات اشخاص حقوقی دولتی و غیردولتی که اعمال حاکمیت می‌کنند از شمول ضمانت‌اجراهای ماده ۲۰ مستثناء کرده است. در واقع دولت‌ها را می‌توان به وسیله فعالیت‌های زاینبار خود و یا به جهت حمایت از بنگاه‌های اقتصادی آلاینده اما پرسود، از بزرگ‌ترین مجرمین زیست محیطی به حساب آورد. حوزه محیط زیست از جمله بخش‌هایی است که جرم دولتی در آن به بسیار وقوع می‌پیوندد اما کم‌تر نمایان می‌گردد. اما چرا اینگونه است. در پاسخ باید گفت که در عرصه‌ی زیست محیطی به جهت دست داشتن قدرت قانون‌گذاری و نیاز دولت‌ها به ادامه فعالیت‌های بنگاه‌های قدرتمند اقتصادی موجب مسکوت ماندن و نوعی مصونیت کیفری نسبت به آسیب‌های ناشی از این رفتار دولت‌ها در نظام عدالت کیفری شده است **(پوربافرانی و همتی، ۱۳۹۵: ۳۴۹)**. به عقیده راب وایت می‌توان این نتیجه را گرفت که از یک سو، عمده جرایم زیست محیطی فرامرزی توسط دولت‌ها ارتکاب می‌یابد و از سوی دیگر، آنها خود مسئول نظام جرم‌انگاری اند. این ویژگی اجتماع مجرم و قاضی از ویژگی بارز جرائم علیه بهداشت عمومی و محیط به عنوان جلوه‌ای از جرائم پنهان دولت‌ها است. جمع‌آوری دیرهنگام زباله توسط شهرداری‌ها به اندازه ریختن زباله به خیابان خطرناک و تهدید علیه بهداشت عمومی است. همه ما شاهد انباشت زباله در مخازن زباله‌ها در محل‌های تعیین شده در خیابان‌ها با بوی تعفن و شیرابه روبرو بوده‌ایم. بنا به نظر کارشناسان در هر میلی گرم شیرابه زباله‌ها بیش از ۱۰۰ میلیون باکتری مضر موجود است که عامل انتقال بیش از ۱۱۸ نوع بیماری حاد است که سلامت انسان و محیط زیست را به شدت تهدید می‌کند. نتایج آزمایشات شیرابه زباله حاکی از آن است که در فصل گرما غلظت پارامترهای اندازه‌گیری شده نسبت به فصل بهار بالاتر می‌باشد که نتیجه غلیظ بودن شیرابه در اثر گرمی هوا و دیگر عوامل محیطی است **(اوریا و فارسی جانی، ۱۳۹۷: ۱۰۸۱)**. علیرغم اهمیت موضوع در ماده ۶۸۸ از جاری شدن شیرابه زباله به دلیل عدم جمع‌آوری یا جمع‌آوری دیرهنگام زباله توسط شهرداری‌ها به عنوان نمونه بارز جرائم علیه بهداشت عمومی و به عنوان جلوه‌ای از جرائم پنهان دولت‌ها ذکر می‌شود. طبیعی است که در این حالت، دولت رفتارهای ناشایست خود را جرم تلقی نکند؛ زیرا جرم‌انگاری رفتارهای دولت، علاوه بر آن که انتقادات بسیاری را متوجه آن می‌کند، به تدریج پایه‌های حکومت را سست می‌کند. در این بستر نظام جرم‌انگاری ابزاری در دست دولت است که به جای تحقق عدالت، به تداوم نظام سیاسی کمک می‌کند. از جمله مداخلات مخرب دولت‌ها بر محیط زیست را می‌توان حمایت و پشتیبانی دولت‌ها از شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی نام برد که میزان اقدامات ویرانگر این دسته از مجرمان محیط زیست گسترده می‌باشد. بی‌تردید در کشور ایران رفتار دست‌اندرکاران نظام عدالت کیفری هم در بخش تقنین و هم در بخش اجرای چالش‌های اساسی است، در وهله اول از آنجایی که نظام عدالت کیفری توان مقابله با مجرمین پر قدرت و پرنفوذ جرایم زیست محیطی را ندارد صرفاً به اصلاح و انباشت قوانین در این حوزه دست می‌زند، در این ارتباط نجفی توانا تاکید می‌کند نتیجه اجتناب‌ناپذیر این برخورد غیر اصولی،

تدوین قوانینی است که از سر تعجیل و شتاب زدگی و بدون تامل کارشناسی به تصویب رسیده و نابسامانی بسیاری را در دستگاه عدالت موجب گشته و حقوق شهروندان را به انحای مختلف در معرض تهدید و تعرض قرار داده است.

۴- ابهام های ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی

ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مقرر می دارد: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها و زیاله در خیابان ها، کشتار غیر مجاز دام، استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد». تبصره ۱ در ادامه مقرر می دارد: «تشخیص اینکه اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می شود و نیز غیر مجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور حسب مورد برعهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود». تبصره ۲ نیز مقرر می دارد: «منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد». با وجود مفید بودن ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی و پر نمودن خلاء های جرم انگاری با توجه به معنای عام خود در حوزه محیط زیست و بهداشت عمومی، موجب ابهامات و تحلیل های مختلفی از سوی حقوقدانان شده است که در ادامه مورد بررسی قرار می گیرند.

۴-۱- ابهام در هدف و پیام ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی

یکی از ابهام های ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی گنجاندن چند پیام در یک ماده قانونی است. اگر چه گنجاندن چند پیام در یک ماده قانونی موجب کاهش شمارگان مواد قانونی می شود، اما حجیم شدن مواد، پیچیدگی و دشواری فهم و تکرار پیام آن را در پی خواهد داشت. قانون گذار در ماده ۶۸۸ مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی را بیان نموده و سپس در تبصره نخست تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست را به عنوان دو مقوله مترادف همدیگر در نظر گرفته و به دنبال آن نیز در تبصره دوم به تعریف آلودگی محیط زیست پرداخته است. باتوجه به مراجع متعدد تشخیص و اعلام جرم در تبصره یک می توان گفت که مقنن موضوعات تهدید بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست را عناوین مجرمانه جداگانه تلقی کرده و آن ها را در چند مرحله بیان داشته و در هر مرحله هدفی را دنبال می کرده است. برخی صرف نظر از ذکر جداگانه کلمه تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط هدف نهایی مقنن را حمایت از محیط زیست عنوان کرده اند (رضوانیان، ۱۳۹۸: ۳). برخی معتقدند که می توان دلیل ذکر جداگانه کلمه تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط را تلاش در جهت پیوند مقررات پراکنده دانست (قلی پور، ۱۳۹۲: ۱۲۷). برخی نیز معتقدند که ماده فوق فقط صحبت از جرم تهدید علیه بهداشت عمومی نموده است، چراکه قانون گذار زمانی که یک جرم را رفتار فیزیکی جرم دیگر در نظر می گیرد قصدش جرم مهم تر بوده است (خسروشاهی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۴). برخی نیز معتقدند مقنن هم در پی حمایت از بهداشت عمومی و هم در پی حمایت از محیط زیست بوده است (افشاری، ۱۳۹۷: ۴۲). نگارنده نیز معتقد است که مقنن هم در پی حمایت کیفری از بهداشت عمومی و هم در پی حمایت از محیط زیست بوده است.

۴-۲- ابهام در گستره جرم انگاری: حمایت از انسان یا محیط

نیازی به توضیح نیست که ماده ۶۸۸ جرم علیه بهداشت عمومی را تعریف به مصداق کرده و بیشتر درصدد بیان مصادیق بوده است اما در تبصره یک همین ماده با استفاده از واو عطف میان «تهدید علیه بهداشت عمومی» و «آلودگی محیط زیست»، مقنن اقدام به جمع دو عبارت کرده است و به نوعی بزه تهدید بهداشت عمومی را به جرم محیط زیستی پیوند زده است. این اجتماع عناوین مجرمانه، بر ابهامات افزوده است از جمله اینکه آیا منظور مقنن تعریف اکوسیستمی از جرائم علیه بهداشت عمومی است یا این اجتماع عناوین مجرمانه، کاملاً تصادفی بوده است. اگر منظور مقنن تعریف اکوسیستمی از جرائم علیه بهداشت عمومی باشد صرف آلوده کردن هوا یا آب یا خاک رفتاری مجرمانه خواهد بود، بدون آن که حمایت از محیط زیست را زمانی قابل اجرا بدانیم که به منفعت انسان خدشه ای وارد شود. اما اگر منظور مقنن از جرم انگاری «تهدید علیه بهداشت عمومی» صرفاً حمایت از منفعت انسان ها بدون در نظر گرفتن روابط متقابل میان اجزای محیط زیست باشد باید گفت که گستره جرم انگاری قانون گذار نمی تواند محیط زیست را پوشش دهد. اما تبصره ۲ ماده ۶۸۸ این ائده را تقویت می کند که جرم علیه بهداشت عمومی به نوعی از جرائم زیست محیطی به شمار می رود زیرا با دقت در تبصره ۲ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی که دقیقاً تعریف مشابهی از آلودگی محیط زیست مندرج در ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست را ارائه کرده است این گونه استنباط می شود که آلودگی زمانی محقق می گردد که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد. لذا رویکرد نتیجه محور مقنن این ائده را تقویت می کند هدف نهایی جرم انگاری تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست، محیط اعم از محیط زنده (گیاهان، جانوران، انسان) و غیر زنده (آب، هوا، خاک) است. لذا بی جهت نیست که در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی پس از جرم انگاری تهدید علیه بهداشت، جرم آلودگی محیط زیست ذکر شده است توالی این عناوین نشان می دهد که مقنن خواسته است که بر مبنای این ماده، از محیط زیست نیز حمایت کند. به عبارت دیگر هدف از شناسایی بزه تهدید علیه بهداشت صرفاً سلامتی انسان جدا از سایر عناصر محیط زیست نبوده و این برجستگی صرفاً به این خاطر است که انسان در آن واحد مخلوق و شکل دهنده محیط زیست خود است. تبصره ۲ محورهای آلودگی را حول ۳ عنصر آب، هوا و خاک یا زمین پیش بینی کرده است. تبصره ۱ نیز از مصادیقی نام برده که دقیقاً این سه محور را هدف گرفته اند. به عبارتی مصادیق تهدید علیه بهداشت به طور صریح با جرایم علیه محیط زیست منطبق است. به همین دلیل بسیاری از متون مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی در ماده مذکور را با جرم آلودگی یکی دانسته اند. اما برخی این دو را متفاوت دانسته و معتقدند تعاریف بهداشت و آلودگی محیط زیست متفاوت از یکدیگر می باشد. در صورتی که این دو مفهوم در یک ماده در کنار هم آمده اند. منحصر کردن بهداشت عمومی صرفاً به تندرستی انسان به نظر می رسد چندان صحیح نباشد. کما اینکه ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳، آلودگی «زیست محیطی» را زبان آور «به حال انسان» نیز می داند (قوام، ۱۳۷۵: ۵). چگونه است که مفهوم «آلودگی زیست محیطی»، محیطی را مدنظر قرار دهد که فرایند حیات را فراگرفته و با آن برهم کنش دارد، اما مفهوم «تهدید علیه بهداشت عمومی» صرفاً اشاره به محیطی داشته باشد که تنها وجود و استمرار حیات انسان مهم است. برجسته کردن سلامت جسمی، روانی و اجتماعی انسان در ماده یک آیین نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱/۵/۶ هیات وزیران نیز هرگز نمی تواند به این مفهوم باشد که تعریف تهدید علیه بهداشت عمومی صرفاً در سه شق سلامتی جسم انسان، روان انسان و اجتماع انسان خلاصه می شود. این برجستگی به خاطر اهمیتی است که انسان به عنوان یکی از عناصر زیست محیطی دارد، و گرنه محیط زندگی اشاره به همه عناصر جاندار یا بی جان که پیرامون انسان را فرا گرفته اند، دارد. عناصر طبیعی و انسانی هر دو برای رفاه و بهره برداری کامل از حقوق وی ضروری است. نامه وزارت بهداشت و درمان به شماره

۱۳۹۹/۲/۸ در تاریخ ۱۳۹۹/۲/۸ نیز نشان داد که تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست باهم پیوند مفهومی دارند و هم چنین مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی جنبه تمثیلی داشته و منحصر در موارد مندرج در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی نیستند. نامه وزارت بهداشت و درمان به شماره ۱۳۹۹/۲/۸ در تاریخ ۱۳۹۹/۲/۸ از آلوده کردن محیط توسط افراد مبتلا به ویروس کرونا به عنوان جرمی علیه بهداشت یاد کرده است. جالب اینکه در این دستورالعمل از واژه محیط صراحتاً استفاده شده است. دقت در مصادیق نیز پیوند مفهومی تهدید علیه بهداشت عمومی با مفهوم آلودگی را تایید می کند. در آلوده کردن آب آشامیدنی آن چه که مدنظر است سلامتی انسان است اما در ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها ممکن است هیچ گونه اثری بر سلامت جسمی، روانی و اجتماعی انسان نداشته باشد. اما کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آب رودخانه را به گونه ای تغییر دهد که زیان آور به حال سایر موجودات زنده یا گیاهان باشد. (قوام، ۱۳۷۵: ۵).

۴-۳- ابهام در تمثیلی یا حصری بودن جرایم علیه بهداشت عمومی و بهداشت محیط

نکته مهمی که نباید از یاد برد این است که آیا جرائم علیه بهداشت حصری هستند یا تمثیلی؟ به عبارت دیگر موارد مندرج در ماده ۶۸۸ تنها نمونه ای از تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته می شوند و از باب تمثیل است یا تهدید علیه بهداشت عمومی محصور در موارد مذکور است. برخی حقوقدانان معتقدند که در این ماده مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی احصاء شده که مشتمل بر «ممنوعیت آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها، زباله، در خیابان ها کشتار غیر مجاز دام و استفاده غیر مجاز از فاضلاب خام یا پساب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی» می باشد همان طوری که ملاحظه می گردد تمثیل های مورد اشاره در حول محور آلودگی آب، آلودگی خاک، پسماند، کشتار غیر مجاز دام و آلودگی محصولات کشاورزی به واسطه استفاده غیر مجاز از فاضلاب می باشد لذا تمام افعال مجرمانه ای که قابلیت انتساب به ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی را خواهند داشت، می بایست مصادیقی از محورهای مذکور باشند. به عبارت دیگر جرم آلودگی صوتی و آلودگی اشعه و ... را نمی توان از مصادیق این ماده دانست. لذا اقدام علیه بهداشت دارای مصادیق احصائی بوده و هر گونه اقدامی نمی تواند جرائم علیه بهداشت عمومی تلقی گردد (نجات و دبیری، ۱۳۹۴: ۱۷۷). اما نحوه نگارش ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی و کاربرد «از قبیل» ویژگی جرائم علیه بهداشت عمومی را از منظر تمثیلی یا حصری تاحدی مشخص و رفع ابهام می کند. در کلیه فرهنگ های فارسی عبارت «از قبیل» به معنای یک جور، شبیه، گونه، مانند، مثل، نظیر، نوع، جنس، دسته، گروه آمده است که نشان می دهد مصادیق آلودگی محیط زیست یا تهدید علیه بهداشت عمومی جنبه تمثیلی دارد. پذیرش احصائی بودن جرایم علیه بهداشت عمومی و محیط به این معناست که اگر صدمه و آسیب به سلامت جسم، روان و اجتماع با طرقی به غیر طرقت مقرر در قانون حاصل گردد از جرایم علیه بهداشت عمومی و محیط نیست و این نقض غرض مقنن خواهد بود. از سوی دیگر در تبصره ۱ ماده ۶۸۸ از عبارت تشخیص جرایم علیه بهداشت عمومی و محیط سخن به میان آمده است و این تشخیص خود نشان می دهد که رویکرد مقنن محدود به موارد مندرج در قانون نبوده و نسبت به منشاء آلودگی های آتی و ناشناخته نیز حاکم می باشد در غیر این صورت قانون گذار از واژه «تطبيق» به جای «تشخیص» استفاده می کرد که هم به مفهوم مضیق نزدیک بود هم معنای نزدیک دریافت می شد. تهدید واژه ای است که به مقتضای زمان اشکال گوناگون به خود گرفته و می تواند بهداشت عمومی و محیط را مختل نماید. محصور نمودن تهدید علیه بهداشت عمومی در آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها، زباله در

خیابان ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده‌ی غیرمجاز فاضلاب خام به نظر غیرمنطقی می آید. چگونه می توان ریختن مواد مسموم کننده به رودخانه‌ها را تهدید علیه بهداشت دانست اما ریختن مواد غیررسمی اما خطرناک نظیر عفونت‌ها و میکروارگانیسم‌ها به رودخانه‌ها را تهدید نشناخت. لذا به نظر می رسد استفاده مقنن از واژه «تشخیص» در تبصره ماده ۶۸۸ مبنی بر اینکه اقدام صورت گرفته تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست است یا خیر، راهنمای خوبی برای فهم تمثیلی یا احصائی بودن جرایم علیه بهداشت عمومی و محیط است. در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی عبارت «از قبیل» نشان دهنده این می باشد که مصادیق مذکور در این ماده تمثیلی است و شامل اعمالی نظیر ریختن زباله در بیابان، آلودگی صوتی، آلودگی جنگل ها، کوه ها، مراتع، یخچال ها و تمامی منابع طبیعی می باشد (کردی شاهدهی، ۱۳۹۶: ۱۳). لذا برخلاف نظر آن دسته از حقوقدانانی که تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست را قابل تعمیم به دیگر آلودگی ها نظیر هوا، اشعه، صوت و ... نمی دانند باید گفت که موارد فوق نیز از مصادیق این ماده است. نظریه ۱۳۸۲/۸/۸-۷/۶۴۵۷ اداره حقوقی قوه قضائیه در این باره مقرر می دارد: «ماده ۶۸۸ ق.م.ا حصری نمی باشد بلکه جنبه تمثیلی دارد که با توجه به تبصره ماده مذکور تشخیص آن به عهده مرجع مذکور در تبصره است.» هم چنین نظریه ۷/۲۰۲۰-۱۳۸۴/۳/۲۹-۷/۲۰۲۰ اداره حقوقی قوه قضائیه مقرر داشته: «تخلیه فضولات انسانی و دامی در میادی ورودی و حواشی جاده ها اگر به تشخیص مراجع ذیربط تهدید علیه بهداشت باشد می تواند از مصادیق ماده ۶۸۸ باشد.» از سوی دیگر در برخی قوانین نیز از اعمال مغایر با اصول بهداشتی سخن به میان آمده که آن قوانین هنوز قابلیت اجرایی دارند و احصائی دانستن اقدامات علیه بهداشت عمومی به معنی عدم توجه مقنن به سایر قوانین به شمار می رود که این امر غیرمنطقی است. به عنوان نمونه بند ۲۰ ماده ۵۵ از قانون شهرداری ۱۳۳۴/۱۱/۴ از وظایف شهرداری در راستای جلوگیری از ایجاد و ساخت اصطبل چارپایان و مراکز دامداری و به-طور کلی تمام مشاغل و کسب هایی که ایجاد مزاحمت و سر و صدا کنند یا تولید دود یا عفونت و یا تجمع حشرات و جانوران نمایند، بحث کرده که مطابق نظریه اداره حقوقی قوه قضائیه ۱۳۸۲/۶/۱۳-۷/۵۰۶۳ و ۷/۱۰۲۳۰ و ۱۳۸۲/۱۲/۱۴ تصویب ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی منافاتی با وظایف قانونی شهرداری در خصوص موارد مذکور در فوق نداشته و تنها مبین ضمانت اجرای کیفری جرایم موضوع آن است و هریک مستقلا در جای خود قابل اعمال است و کمیسیون بند ۲۰ ماده ۵۵ از قانون شهرداری حسب مورد می تواند نظر مراجع مذکور را در تشخیص اقدامات علیه بهداشت عمومی و غیره را استفسار نماید.

۵- چالش های اجرای ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی

ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی ایران به عنوان یک ابزار قانونی برای مقابله با تهدیدات علیه بهداشت عمومی شناخته می شود. این ماده به طور خاص اقداماتی نظیر آلوده کردن آب آشامیدنی و دفع غیربهداشتی فضولات را جرم انگاری کرده و مجازات‌هایی از جمله حبس تا یک سال برای مرتکبین در نظر گرفته است. با این حال، اجرای این ماده با چالش‌های متعددی مواجه است که در ادامه به بررسی آن‌ها می‌پردازیم. انتشار اخبار پیرامون تحقیقات انجام شده در خصوص جرم یا مدرکی از مدارک تحقیق که مقام قضایی انتشار آن را ممنوع نموده است.

۵-۱- چالش تاثیر گذاری و تمکین مخاطبان: ممنوع بودن یا جرم بودن تهدید بهداشت عمومی و آلودگی محیط

از جمله چالش های ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی عدم توجه مقنن به اصل «قطعیت قانون» در جرم انگاری است. جرم انگاری را می توان «فرآیندی گزینشی» نامید که در این فرایند مقنن باید حتی در گزینش واژه ها نیز حساسیت و دقت داشته باشد. با اینکه

هدف مقنن از این ماده «جرم انگاری» بوده است اما از واژه «ممنوعیت» استفاده کرده است و نحوه نگارش ماده هیچ تفاوتی با اصل پنجاه قانون اساسی و ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ندارد. این درحالی است که ممنوع بودن عملی به معنای جرم بودن آن عمل نمی باشد. به عنوان مثال زمانی که در مکانی نوشته می شود «سیگار کشیدن ممنوع است»، این عبارت به این معنی نیست که فعل فوق در همه جا ممنوع است و یا سیگار کشیدن جرم است. اما وقتی گفته می شود «سیگار کشیدن جرم است» این فعل در همه مکان ها و زمان ها جرم محسوب می گردد. برخی معتقدند که قانون گذار نمی توانست از کلمه «جرم» استفاده نماید. زیرا در صورت استفاده باید در یکایک مواد این قانون کلمه را تکرار می کرد که در این صورت از یک سو کار بیهوده ای خواهد بود و از سوی دیگر جامع بودن و نیز ضرورت ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ در تعریف جرم از بین می رفت (قاسمی، ۱۳۸۰: ۱۱۲) و تفاوت این ماده با ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در همین است. اما باید توجه داشت وضع قوانین شفاف و بدون ابهام از لوازم حکومت مطلوب و از آثار حاکمیت قانون است. شاید برای یک قاضی هیچ تفاوتی میان ممنوع بودن و جرم بودن وجود نداشته باشد اما برای تابعان قانون لزوم وضع چنین قوانینی ذیل عنوان اصل شفافیت قانون یکی از عناصر مهم «اصل کیفیت قانون» می باشد (موذن زادگان و رهدارپور، ۱۳۹۷: ۱۹۳). بی تردید استفاده از عبارت «جرم» به جای عبارت «ممنوع» علاوه بر «کارامدی» سبب می شود تا مردم نسبت به قوانین تصویب شده، تمکین بیشتری داشته باشند و از این رو، هدف قانون گذار که پذیرش و احترام به قانون از سوی مخاطبان آن است، به راحتی تحقق پیدا کند، زیرا عرف نیز موضوع متصف به جرم را بااهمیت تر از موضوع متصف به ممنوع می داند. جرم انگاری باید مرز دقیق میان آنچه مجاز و غیرمجاز است را ترسیم کند. و به مخاطبان این امکان را بدهد که تا بتوانند به سنجش این امر بپردازند که آیا اقدام آن ها در این سمت خط ترسیمی قرار دارد یا در آن سو؟

۵-۲- چالش مصادیق و محورها

یکی از چالش های بسیار جدی محورهای مقرر در ماده ۶۸۸ است. اگر چه تبصره دوم این ماده، اقدام علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست به صورت کلی تبیین و آن را در حیطه سه عنصر آب، هوا، خاک یا زمین محاط کرده است، اما نمی توان موضوع تهدید علیه بهداشت را صرفاً در حول محورهای مقرر در ماده ۶۸۸ منحصر دانست. به عنوان نمونه اگر آلودگی صوتی را داخل در این نوع جرائم محسوب نکنیم منظور از بهداشت را صرفاً بهداشت جسمی تلقی کرده و نسبت به بهداشت روحی و روانی غافل خواهیم بود در حالی که دوره مدرنیته با خود تعریف و مفهوم جدیدی از بهداشت و سلامت را به ارمغان آورده است. در چند دهه اخیر، تعریف سازمان بهداشت جهانی از بهداشت به طور فزاینده ای توسط بعد چهارم - بهداشت معنوی و روحی و روانی اصلاح و تکمیل شده است. (Donev, 2014: 318). آلودگی های صوتی نیز که موجب اختلال در بهداشت محیط و روح و روان انسان ها می شود اصولاً می بایست داخل در جرائم علیه بهداشت تلقی گردد. به همین دلیل نیز ماده ۲۹ قانون هوای پاک و مواد ۲۷ و ۳۲ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا ایجاد آلودگی صوتی را ممنوع و برای آن مجازات تعیین کرده اند. نکته مهم دیگری که نباید از یاد برد این است که ملاک اصلی استناد به ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) سال ۱۳۷۵ چیست؟ چه اقدامی تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته می شود و در نتیجه مشمول ماده فوق قرار می گیرد و چه اقدامی تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته نمی شود. مذاقه در ماده ۶۸۸ حکایت از آن دارد که تاکید مقنن بر فعل بوده و هیچ توجهی به ترک فعل نشده است. درحالی که چگونه ممکن است اقدام علیه بهداشت تنها به صورت فعل باشد. در صورتی که در موارد احصائی هیچ گونه اشاره ای به ترک فعل نشده است. قصور در پرداخت مالیات زباله ها به اندازه ریختن زباله در خیابان می تواند تهدیدی علیه بهداشت باشد. وقتی که مدیر کارخانه ای

که مواد آلاینده را وارد آب‌های عمومی می‌سازد، اگر پس از اطلاع آلوده‌سازی محیط به وسیله کارخانه تحت مسئولیت خود، اقدام به نصب دستگاه‌های تصفیه یا کاهش میزان آلودگی یا جلوگیری از آلودگی ننماید، به دلیل ترک فعل مشمول عنوان مجرمانه قرار می‌گیرد (انصاری، ۱۳۸۳: ۱۲۷) به تعبیر دیگر عنصرمادی این جرم اقدام علیه بهداشت عمومی و آلوده کردن محیط زیست است که از راه‌های مذکور در این ماده و راه‌های مشابه محقق می‌شود و ممکن است در قالب فعل مثبت یا منفی محقق شود (زراعت، ۱۳۸۲: ۱۲۷) وزارت بهداشت و درمان در نامه شماره ۱۰۷/۵۴۲/د به تاریخ ۱۳۹۹/۲/۸ از شیوع ویروس کرونا به عنوان جرمی علیه بهداشت یاد کرده که مرتکب به حبس تا یک سال محکوم خواهد شد جالب اینکه مبنای این جرم انگاری حضور در جامعه علیرغم آگاهی به داشتن آن بیماری توصیف شده است. ترک قرنطینه خانگی مورد توجه این دستورالعمل قرار گرفته است. این درحالی است که مورد فوق در ماده ۶۸۸ مقرر نشده است اما وزارت بهداشت و درمان تشخیص داده که حضور فرد مبتلا به ویروس علیرغم آگاهی به داشتن آن بیماری محکومیت به حبس تا یک سال را به دنبال دارد.

۵-۳- چالش ناشی از تعارض عام و خاص بر حسب زمان

از اصولی که رعایت آن در قانون‌گذاری ضروری است عدم تعارض مواد است؛ مواد قانونی باید به گونه‌ای تدوین شود که یکدیگر را نقض نکنند. هم چنین مواد قانونی نباید با اصول پذیرفته شده در آن تعارض داشته باشد. هر چند استثنا از اصول و قواعد کلی پذیرفته شده، امری رایج و مقبول است، اما قانون‌گذار نباید در اثر غفلت و بدون توجه به این اصول و قواعد، ماده‌ای را معارض با آن تدوین و تصویب کند، بلکه باید چنین باشد که ضمن دقت در تدوین آن، بارها توسط تدوین‌کنندگان آن و کارشناسان و استادان با تجربه به دقت مورد بررسی قرار گیرد تا آن چه می‌خواهد به تصویب برسد و به صورت قانون درآید تا حد ممکن از آسیب‌ها از جمله تعارض مواد با یکدیگر به دور باشد و پس از آن نیازی به توجیهات غیر مطابق با واقع نباشد. به ویژه آن‌گاه که قسمت‌های مختلف یک قانون در مقاطع زمانی مختلف تدوین و تصویب شود، چون در این صورت احتمال ناسازگاری قسمت‌های مختلف مواد با یکدیگر به جهت فاصله زمانی ایجاد شده و احیاناً تغییر تدوین‌کنندگان و تصویب‌کنندگان قسمت‌های متأخر بیشتر است (محمدی جورکویه، ۱۳۸۳: ۱۵۷). چالش تعارض را از چند جهت می‌توان در مورد ماده ۶۸۸ بررسی کرد. از یک سو در انتهای ماده قانون گذار اشاره می‌نماید که مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات‌های شدیدتر نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد. به عبارتی زمانی که مجازات‌های قانون خاص در زمینه محیط زیست شدیدتر از مجازات مقرر در این ماده باشد، ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی قابلیت استناد ندارد این موضوع زمانی که مجازات قانون عام و خاص از یک نوع باشند قابل اجراست. اما مشکل جایی پیش می‌آید که نوع مجازات قانون خاص و عام از نظر ماهیت یکسان نباشند. زیرا برای برخی مجازات حبس مجازات شدید و برای برخی دیگر جزای نقدی مجازات شدیدتری محسوب می‌گردد. از سوی دیگر تعارض عام و خاص بر حسب زمان نیز چالش دیگری در اجرای ماده ۶۸۸ می‌باشد. به عنوان مثال قانون مدیریت پسماندها به طور خاص، جرایم و مجازات‌های پسماند را تخصیص داده است و مجازاتی که در ماده ۱۶ قانون مذکور که مؤخر بر قانون مجازات اسلامی است، در ارتباط با پسماند حداقل ۵۰۰/۰۰۰ ریال تا حداکثر ۱۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال تعیین نموده است. حال آیا با توجه به اینکه قانون مدیریت پسماندها قانونی خاص و مؤخر است، در ارتباط با مجازات جرم مربوطه، آیا ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی را که قانونی عام و مقدم است را در زمینه پسماند تخصیص نمی‌دهد؟ چالش تعارض در خود ماده ۶۸۸ نیز وجود دارد. باتوجه به مراجع متعدد تشخیص و اعلام اقدام علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست کاملاً واضح است که ممکن است اقدامی هم صلاحیت تهدید علیه بهداشت عمومی و هم

آلودگی محیط زیست تشخیص داده شود. هم چنین ممکن است فردی مرتکب مصادیق متعدد آلودگی محیط زیست یا تهدید بهداشت عمومی شود. حال در چنین وضعیتی معلوم نیست آیا باید این دو را از مصادیق تعدد واقعی و تعدد معنوی فرض کرد یا باید فقط صحبت از جرم تهدید علیه بهداشت عمومی نمود.

۴-۵- چالش معیار تشخیص و ارزیابی

از سوی دیگر در مورد آستانه اقدام، معیار مشخصی ارائه نشده است. به عنوان مثال، ریختن زباله در خیابان ها از جمله اقدامات مذکور در این ماده است. ریختن زباله یک عنوان عام است و از یک شیء کوچک مانند دفع غیربهداشتی «ماسک» و «دستکش» آلوده به ویروس کرونا تا ریختن خروارها زباله را شامل می شود. روشن است که هر گونه ریختن زباله در خیابان را نمی توان از مصادیق این ماده دانست زیرا مصادیق این ماده چنانکه در صدر آن اشاره شده است شامل اقداماتی است که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود. حال پرسش این است که آستانه اقدام براساس چه معیار کمی یا کیفی است؟ چه میزان ریختن زباله به خیابان جرائم علیه بهداشت عمومی تلقی می شود وانگهی چگونه می توان مسئله را به این سادگی حل کرد که ریختن «ماسک» و «دستکش» آلوده به ویروس کرونا را نمی توان از مصادیق این ماده دانست. اگر منظور حجم آلودگی باشد باید گفته شود ماده ای به اندازه «ماسک» آلوده به ویروس کرونا هم می تواند فاجعه به بار آورد. همان طور که یک ویروس بین ۸۰ تا ۱۶۰ نانومتر جهان را به پاندومی خود دچار کرد. وانگهی از منظر حقوق محیط زیست و قربانی شناسی جرائم زیست محیطی تفاوتی میان پژمردن یک برگ گل یا بیابان کردن یک جنگل وجود ندارد. این نوع از قانون گذاری راه را برای تفسیرهای ناروا باز می گذارد چراکه ممکن است ارزیابان وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ریختن یک کیسه زباله در خیابان را نیز به عنوان اقدامی علیه بهداشت عمومی تلقی کنند حال آنکه قطعا عرف چنین تلقی را از این رفتار نخواهد داشت. از سوی دیگر نه تنها مقنن در ماده ۶۸۸ هیچ نوع معیاری برای ارزیابی تشخیص جرائم محیط زیستی ارائه نداده است بلکه با نگاهی پیامدگرای مقطعی (مستنبط از ماده ۱ آیین نامه بهداشت محیط) اثرات بلندمدت اقدامات تهدید کننده بهداشت عمومی و آلودگی محیط را از گستره جرم انگاری قانون گذار خارج کرده است. به عبارت روشن تر ممکن است اقدامی آثار زیانبار مقطعی نداشته باشد و از نظر ارزیابان مراجع تشخیص به عنوان اقدامات تهدید کننده بهداشت عمومی و یا آلودگی محیط محسوب نگردد اما در واقعیت اثرات آن در بلندمدت نمایان گردد.

۵-۵- چالش عدم تناسب در مجازات و بازدارنده نبودن مجازات موجود

قانون گذار بدون توجه و تفکیک میان اقدامی که زشتی آن بیش از حد است و عمل ممنوعه ای که قبح کمتری دارد یک نوع مجازات را پیش بینی کرده است. در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی قانون گذار اعلام می دارد که مرتکبین به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد. با اینکه هرگز نمی توان ریختن سم در رودخانه با ریختن زباله در خیابان را در یک حد و درجه از وخامت دانست اما هر دو اقدام، پاسخ کیفری یکسانی دریافت خواهند کرد. نداشتن حداقل مناسب نیز اشکال دیگری است که نباید آن را ندیده گرفت. اگر دادگاهی برای آلوده کردن آب آشامیدنی از پاسخ کیفری یک روز حبس استفاده کرد بدون تردید اقدام وی مخالفتی با این ماده نخواهد داشت؛ اما آیا یک روز حبس می تواند پاسخ حمایتی کیفری مناسبی برای این آلودگی باشد؟ لذا چالش عدم تناسب مجازات های پیش بینی شده توسط قانون گذار با شدت رفتارهای مجرمانه موضوعی است که باید مورد توجه قرار بگیرد. به این معنا که با توجه به جایگاه محیط زیست در زندگی انسان و گستردگی بزه دیدگان جرایم زیست محیطی شایسته است، تا کیفر این دسته از

جرایم حداقل اهداف مجازات ها را برآورده نماید، در حالی که رویه محاکم کشور نشان می دهد اغلب نسبت به مجرمین زیست محیطی تنها به مجازات جزای نقدی و یا حبس های کوتاه مدت اکتفا می شود که اهداف مجازات ها از جمله ارعاب آمیز بودن و دارا بودن قدرت بازدارندگی را برآورده نمی سازد، در نتیجه این امر خود موجب تجری مرتکبین این نوع جرایم می شود. از سوی دیگر صرف صدور حکم به مجازات حبس، ملازمه ای با رفع وضعیت تهدید آمیز ندارد و در برخی موارد کمک چندانی به رفع وضعیت تهدید آمیز نمی کند. لذا این پرسش مطرح می شود که آیا دادگاه کیفری می تواند علاوه بر تعیین مجازات حبس برای شخص حقیقی متهم به تهدید علیه بهداشت عمومی از طریق دفع غیربهداشتی فاضلاب (موضوع ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۷۵) به درخواست اداره اعلام کننده جرم، حکم به رفع اقدام یا فعالیت تهدید آمیز نیز صادر نماید؟ به نظر می رسد در جرایم موضوع ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی، به چند علت، دادگاه نمی تواند حکم به رفع اقدام یا فعالیت تهدید آمیز صادر نماید. طبق ماده ۶۸۸ مجازات اسلامی (تعزیرات، مصوب ۱۳۷۵)، دادگاه کیفری در این موارد فقط مکلف به صدور حکم به مجازات حبس است و نمی تواند شخص متهم را به جز مجازات حبس به چیز دیگری محکوم نماید؛ در صورتی که چنین کند برخلاف اصل قانونی بودن جرم و مجازات ها عمل کرده است.

۵-۶- چالش تعیین مجرم در آلودگی های زیست محیطی

چنان که در ویژگی های جرائم تهدید بهداشت عمومی و محیط ذکر گردید احتمال ارتکاب جرایم مقرر در ماده ۶۸۸ توسط اشخاص حقیقی و حقوقی و یا عمومی و خصوصی وجود دارد. بسیاری از آسیب های محیط زیستی می تواند ناشی از اقدامات سازمان ها و شرکت های دولتی یا عمومی باشد که در عرصه صنایع و تامین انرژی کلان کشور متصدی هستند. حال پرسش این است که در شرکت های آلاینده محیط زیست، مسئولیت کیفری متوجه چه کسی است شرکت، کارگزاران شرکت، یا هر دوی آن ها؟ نظام حقوقی کشور ایران، اکنون مسئولیت کیفری شخص حقوقی را پذیرفته و ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی به عنوان مقرر ای عام در پذیرش مسئولیت کیفری شخص حقوقی در ایران شناخته می شود. هر چند این ماده اصل را بر مسئولیت شخص حقیقی قرار داده است که این امر ناشی از مبنای پذیرش مسئولیت کیفری شخص حقوقی در ایران است. چراکه نظام حقوقی ایران، مسئولیت کیفری شخص حقوقی را بر اساس نظریه سی مسئولیت نیابتی پذیرفته که البته از نوع مسئولیت اشتقاقی است زیرا در این حالت شخص حقوقی زمانی مسئولیت کیفری دارد که لزوماً از شخص حقیقی دارای سمت قانونی در آن، خطایی سر زده باشد. اما تبصره ماده ۲۰ در ادامه، بسیاری از اشخاص حقوقی را صراحتاً از شمول مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مستثنا کرده است: «مجازات موضوع این ماده، در مورد اشخاص حقوقی دولتی و یا عمومی غیردولتی در مواردی که اعمال حاکمیت می کنند، اعمال نمی شود» (موسوی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۷). بند ۱۳ ماده ۳ آیین نامه جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳ در راستای تعیین مجرم در آلودگی های زیست محیطی مقرر می دارد: «منظور از مسئول، شخص حقیقی است که اداره یا تصدی منابع مولد آلودگی از قبیل کارخانجات، کارگاه ها و سایر تاسیسات صنعتی را خواه برای خود و خواه به نمایندگی از طرف شخص یا اشخاص حقیقی و حقوقی دیگر به عهده داشته یا شخصاً به طرق مختلف عامل ایجاد آلودگی است». مطابق ماده ۱۱ و ۱۲ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ «صاحبان» یا «مسئولان» مورد اخطار سازمان حفاظت محیط زیست قرار می گیرند تا ظرف مدت معینی نسبت به رفع موجبات آلودگی مبادرت یا از کار و فعالیت خودداری کنند. این تشتت دیدگاه های مفسن برخی را به پذیرش نظریه تقصیر جمعی (تجمع یا انباشت) سوق داده و معتقدند که شخص حقوقی و کارگزاران آن توأمان دارای مسئولیت هستند (عبداللهی، ۱۳۸۶: ۱۱۱).

چالش تعیین مجرم در آلودگی های زیست محیطی را می توان در آرای صادره نیز مشاهده کرد. شعبه ۱۰۳ دادگاه کیفری دو شهرستان ساری طی دادنامه شماره ۹۷۰۹۹۷۱۵۱۱۶۰۱۵۲۲ مورخ ۱۳۹۷/۱۱/۱۳ مدیر مجتمع همایش های علمی دانشگاه تهران (فرح آباد) را به استناد ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی و به جهت عدم نصب تصفیه خانه فاضلاب و در نتیجه آلودگی دریای خزر به اقدام علیه بهداشت عمومی محکوم کرد. این در حالی است اولاً مجتمع مذکور فاقد شخصیت حقوقی مستقل بوده و دانشگاه تهران باید مشتکی عنه واقع می شد و ثانیاً مدیر مجتمع مذکور فاقد سمت برای ابلاغ اوراق قضایی مرتبط با دانشگاه به وی بوده است **(دادنامه شماره ۹۷۰۹۹۷۱۵۱۱۶۰۱۵۲۲ مورخ ۹۷/۱۱/۱۳ شعبه ۱۰۳ دادگاه کیفری دو شهرستان ساری)**. یا در پرونده شماره کلاسه ۸۷۰۵۵۱ موجود در یکی از ادارات کل حفاظت محیط زیست، در سال ۱۳۸۷ از مدیر عامل کشتارگاه دامی که وابسته و تحت نظر شهرداری بوده به جرم تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست به واسطه هدایت فاضلاب صنعتی به صورت خام و بدون هرگونه عملیات تصفیه، پس از بی توجهی مدیریت واحد به مفاد اخطاریه های متعدد، اعلام جرم می نماید. متهم در دفاعیات خویش بیان می کند: که وی از خود اختیاری نداشته و منسوب شهردار می باشد و صرفاً از شهردار دستور گرفته و اگر جرمی واقع گردیده، مسئولیت آن بر عهده شهردار می باشد؛ نه وی. دادگاه بدوی نیز به همین استناد مدیر عامل کشتارگاه دام را تبرئه می نماید. در صورتی که به استناد بند ۱۳ ماده ۳ آیین نامه جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳ ادعای مدیر کشتارگاه، فاقد وجاهت حقوقی، و دادنامه صادره از سوی دادگاه بدوی دارای ایراد است.

۵-۷- چالش میان کاربرد واژه تهدید و مقید به نتیجه بودن مصادیق آلودگی

استفاده مقنن از واژه «تهدید» نشان می دهد که قانون گذار به ارزش ذاتی محیط زیست توجه داشته و به اهمیت مداخله کیفری قبل از حصول نتیجه واقف بوده است زیرا تهدید واژه ای است که احراز آن نیازی به تحقق لطمه و آسیب ندارد. همین که فعلی نامتعارف و مغایر با حقوق محیط زیستی باشد حتی اگر نتایج زیانبار مشهودی نداشته باشد می تواند تهدید محسوب گردد. لذا آنچه از مفهوم و منطوق ماده مذکور و واژه تهدید استنباط می گردد، این است که تحقق فعل تهدید علیه بهداشت عمومی، حتی اگر صدمه و آسیب به بهداشت وارد نسازد، جرم و مجازات را در پی خواهد داشت. اما مذاقه در مصادیق ماده ۶۸۸ و سایر قوانین محیط زیستی حکایت از آن دارد که در حقوق ایران بیشتر جرائم زیست محیطی در طبقه بندی جرائم مقید قرار دارند این در حالی است که همان طور که مناسب ترین مبنا برای مسئولیت در قبال محیط زیست، با توجه به ویژگی های زیست محیطی و فلسفه و روح کلی حاکم بر حفاظت محیط زیست، نظریه مسئولیت محض است **(همتی، ۱۳۹۷: ۲۲۴)** از نظر لحاظ مطلق و مقید بودن نیز اصولاً با توجه به طبیعت بیشتر جرائم زیست محیطی که ناشی از عدم ایجاد نتیجه سریع از یک طرف و یا مشکل تشخیص عامل جرم به نحو مشخص و یا در خصوص مشکل بعد مسافت از طرفی دیگر، باید جرائم زیست محیطی را در طبقه بندی جرائم رفتاری و یا جرائم مطلق مورد بررسی قرار دارد **(سلمان زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱)**. لذا بهتر است که در جهت تبدیل آن ها به جرائم مطلق اقدام قانونی به عمل آید.

۶- نتیجه گیری و پیشنهادها

در قوانین و مقررات ایران اقدام علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست (جرم زیست محیطی) گاهی به شکل عام و در مواردی به گونه خاص مورد توجه واقع شده است. در پاره ای از مقررات قانونی، آلودگی محیط زیست به طور کلی مطرح شده است و در

برخی دیگر از آلودگی اجزای محیط زیست اعم از اجزای جاندار و غیر جاندار به طور جداگانه سخن گفته شده است. هم چنین در برخی متون قانونی، از کلمه ممنوع استفاده شده و متضمن رفتارهای آلاینده که اصولاً جرم زیست محیطی تلقی می‌شوند را همراه با این کلمه مورد توجه قرار داده است و در پاره‌ای از این مقررات بدون آن که از این کلمه استفاده شود، پس از عنوان کردن اقدامات و رفتارهایی که جرم تلقی شده اند، بدون درنگ از مجازات سخن به میان آمده است. ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی تنها ماده قانونی است که توسط مقنن در خصوص تهدید علیه بهداشت عمومی انشاء گردیده است و بس مهم و در خور توجه، به نحوی که این ماده از پرکاربردترین ماده‌های قانونی در امور کیفری محیط زیست می‌باشد. با وجود مفید بودن این ماده قانونی و پر نمودن خلاء‌های جرم‌انگاری با توجه به معنای عام خود در حوزه محیط زیست و بهداشت عمومی، موجب ابهامات و تحلیل‌های مختلفی از سوی حقوقدانان شده است از جمله کاربرد واژه‌های مبهم موجب برداشت‌های مختلف شده است این درحالی است که در وضع کنونی باید با به کار بردن قواعد تفسیر از جمله قاعده عدم دخالت مقنن کیفری جز در موارد کاملاً ضروری، تفسیر قانون کیفری در پرتو قانون اساسی، اصل قانونی بودن جرم و مجازات، تفسیر مضیق قوانین کیفری و تفسیر به نفع متهم از تفاسیر ناروا و نا قانونی در این زمینه جلوگیری کرد. هم چنین دقت در مصادیق ماده ۶۸۸ حاکی از آن است که صرف اینکه رفتارهای مصرح در ماده رخ بدهند جرم مذکور قابل تحقق نخواهد بود بلکه باید این رفتارها تهدیدی علیه بهداشت عمومی شناخته شوند. از این حیث می‌توان به رویکرد قانون‌گذار انتقاد وارد کرد، چراکه از جرم‌شناسی سبب عملی است که داشتن قصد به منظور آسیب‌سازدن و یا داشتن پتانسیل آسیب‌رساندن به سیستم اکولوژیکی و یا بیولوژیکی برای پیش‌بینی مجازات کافی است. چرا که طبیعت دارای ارزش ذاتی در فرایند بهره‌مندی و استفاده انسان از منابع طبیعی و محیط است امری که نه در قوانین ایران به آن توجه می‌شود، نه رویه دادگاه‌های ایران مطابق با این مبنا است. با لحاظ این موضوع و در راستای جلوگیری از تعابیر متعدد، به نظر می‌رسد ماده مذکور می‌بایست به طور جدی مورد بازنگری و اصلاح قرار گرفته، به طوری که با اضافه شدن تدریجی قوانین خاص محیط زیست در زمان آینده، این ماده بتواند انسجام و وجاهت حقوقی خود را به طور مطلوب و شایسته حفظ نماید.

منابع

- ۱) اسلامی تبار، شهریار؛ واعظ، بهنام؛ سلیمانی، افشین (۱۳۸۱)، «نگاهی اجمالی به تحولات بهداشت و جوانان»، فصلنامه پژوهشی کاربردی مطالعات جوانان، شماره ۱، ۱۷۲-۱۸۸
- ۲) انصاری، باقر (۱۳۸۳)، «مطالعه تطبیقی حقوق حاکم بر محیط زیست آبی در حقوق موضوعه ایران»، مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق محیط زیست ایران، نشر برگ زیتون: ۳۰۱-۳۹۰
- ۳) اوریا، احد؛ فارسی جانی، علی (۱۳۹۷)، «بررسی تأثیر شیرابه زیاله بر رفتارهای مقاومتی خاک‌های رسی با خاصیت خمیری زیاد و کم»، نشریه مهندسی عمران امیرکبیر، دوره ۵۰، شماره ۶، ۱۰۸۱-۱۰۹۲
- ۴) باباخانی، عرفان (۱۳۹۸)، «جرایم زیست محیطی سازمان یافته با تأکید بر حقوق فرانسه»، فصلنامه کارگاه، سال سیزدهم، شماره ۴، ۲۸-۵۲
- ۵) بوتکیل، دانیل (۱۳۸۱)، «شناخت محیط زیست»، ترجمه: وهاب زاده، عبدالحسین، مشهد، جهاد دانشگاهی مشهد، چاپ اول
- ۶) پارسا، علیرضا (۱۳۷۷)، «محیط زیست و حقوق بشر: بررسی حق برخورداری از محیط زیست سالم و شایسته به عنوان حق بشری»، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، دوره ۱۳، شماره ۱

- ۷) پرویزی فرد، آیت الله؛ رضائی، بیژن (۱۳۹۶)، «تبیین و تفسیر فقهی و حقوقی بیماری ها و صدمات مسری و واگیردار»، مجله مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، دوره سوم، شماره ۴
- ۸) پوربافرانی، حسن؛ همتی، مرضیه (۱۳۹۵)، «نقد سیاست کیفری ایران در قبال جرائم زیست محیطی»، مجلس و راهبرد، دوره ۲۳، شماره ۸۷
- ۹) حاتمی، حسین (۱۳۹۲)، «کتاب جامع بهداشت عمومی»، تهران: دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، چاپ سوم
- ۱۰) حاجیوند، امین و دیگران (۱۳۹۷)، «مسئولیت کیفری دولت در قبال جرایم زیست محیطی در ایران: ضرورت ها و چالش ها»، فصلنامه علوم محیطی، دوره ۱۶، شماره ۲
- ۱۱) حیدرزاده، الهام؛ مظفری زاده، سجاد (۱۳۹۲)، «پیشگیری از جرایم زیست محیطی، اخلاق زیستی»، دوره ۳، شماره ۷
- ۱۲) خسروشاهی، قدرت الله؛ احمدی، اصغر؛ شاملو، باقر (۱۳۹۶)، «حمایت کیفری از محیط زیست شهری در حقوق کیفری ایران»، اقتصاد شهری، دوره ۲، شماره ۲
- ۱۳) دبیری، فرهاد (۱۳۸۳)، «مجموعه قوانین و مقررات محیط زیست»، تهران: نشر سازمان حفاظت محیط زیست
- ۱۴) راد، محسن (۱۳۸۲)، «مروری بر پیشینه آلودگی هوا، منابع و راه های پیشگیری»، ماهنامه علمی، آموزشی و پژوهشی شرکت نفت پارس، دوره ۷، شماره ۸۲
- ۱۵) رضوانیان، میثم (۱۳۹۸)، «بررسی کیفری جرم تهدید علیه بهداشت عمومی در نظام جزایی»، همایش علمی پژوهشی فقه و حقوق اسلام، موسسه قانون یار، شماره ۱۴
- ۱۶) زاهدیان تجنکی، محمدحسین؛ شامبیاتی، هوشنگ؛ نجفی توانا علی (۱۴۰۰)، «کالاسازی محیط زیست، جرم پنهان دولت ها»، انسان و محیط زیست، دوره ۱۹، شماره ۲
- ۱۷) زراعت، عباس (۱۳۸۲)، «شرح قانون مجازات اسلامی»، بخش تعزیرات ۳، تهران: نشر ققنوس
- ۱۸) زراعت، عباس (۱۳۹۲)، «حقوق جزای عمومی او ۲»، تهران: انتشارات جنگل، چاپ دوم
- ۱۹) سلمان زاده، جعفر؛ اصلانی، زینب؛ محمدی، تیمور (۱۳۹۸)، «بررسی فقهی حقوقی مبنای مسئولیت افراد در قبال آسیب های زیست محیطی»، اولین کنفرانس بین المللی و چهارمین کنفرانس ملی صیانت از منابع طبیعی و محیط زیست.
- ۲۰) شاملو، باقر؛ دانش ناری، حمیدرضا (۱۳۹۷)، «نقش فرهنگ سازمانی شرکت ها در ارتکاب جرائم زیست محیطی؛ نمونه پژوهی کارخانه های مشهد»، مطالعات حقوقی (علوم اجتماعی و انسانی شیراز)، دوره ۱۰، شماره ۴
- ۲۱) عبدالمهدی، محسن (۱۳۸۶)، «حمایت کیفری از محیط زیست، تاملی بر بایسته های حقوق کیفری محیط زیست»، مجله علوم محیطی، دوره ۵، شماره ۱
- ۲۲) عمید، حسن (۱۳۶۱)، «فرهنگ عمید»، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ هفدهم.
- ۲۳) فرید، محمدامین؛ روزبه، عسکر (۱۳۹۵)، «سیاست جنایی اسلام در قبال جرایم زیست محیطی»، پژوهش در هنر و علوم انسانی، دوره اول، شماره ۲
- ۲۴) فیض، علی رضا (۱۳۶۹)، «مقارنه و تطبیق در حقوق جزای عمومی اسلام»، جلد اول، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.

- ۲۵) قاسمی، ناصر (۱۳۸۶)، «مبانی تحقق جرائم زیست محیطی، فصلنامه دیدگاه های حقوقی»، دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری شماره ۴۱
- ۲۶) قلی پور، فرزانه (۱۳۹۲)، «حمایت کیفری از هوا و آب»، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق.
- ۲۷) قوام، میرعظیم (۱۳۷۵)، «حمایت کیفری از محیط زیست»، تهران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، چاپ اول.
- ۲۸) کردی شاهدهی، حسام (۱۳۹۶)، «بررسی مسئولیت کیفری در جرم های زیست محیطی»، کنفرانس ملی تحقیقات علمی جهان در مدیریت، حسابداری، حقوق و علوم اجتماعی، دوره دوم.
- ۲۹) کوشکی، غلامحسین (۱۳۸۸)، «چالش های نظام کیفری ایران در حوزه جرایم زیست محیطی»، فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی، شماره ۱۷
- ۳۰) محمدی جورکویه، علی (۱۳۸۳)، «نقد ساختار قانون مجازات اسلامی»، فقه و حقوق، شماره ۱
- ۳۱) معین، محمد (۱۳۶۰)، «فرهنگ فارسی»، جلد سوم، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ چهارم.
- ۳۲) موذن زادگان، حسنعلی؛ رهدارپور، حامد (۱۳۹۷)، «اصل شفافیت قانون و جایگاه آن در رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر و حقوق کیفری ایران»، فصلنامه دیدگاه های حقوق قضایی، شماره ۸۱
- ۳۳) موسوی مجاب، سید درید؛ رفیع زاده، علی (۱۳۹۴)، «دامنه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی»، حقوق کیفری، دوره ۴، شماره ۱۳، شماره پیاپی ۱۳
- ۳۴) نجات، سید امین؛ دبیری، فرهاد (۱۳۹۴)، «بررسی چالش های کیفری ناشی از اجرای ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی»، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره هفتم، شماره ۲
- ۳۵) همتی، مجتبی (۱۳۹۷)، «اقامه دعوی جبران خسارت زیست محیطی در نظام حقوق ایران»، فصلنامه دیدگاه های حقوق قضایی، شماره ۸۱
- 36) Bustreo F., Hunt P., Gruskin S., et al. (2013). Women's and children's health: Evidence of impact of human rights, Geneva: WHO, p. 20.
- 37) Department of Health, Essence of Care: Patient-Focused Benchmarking for Health Care Practitioners London: The Stationery Office, 2001.
- 38) Donev D. (2014) Toward the fourth dimension of health-the spiritual health", Vox Medici; 23: 318-21.
- 39) Fattah, Ezzat. (1997). "Criminology: past, present and future, a critical overview", S.T.Martis press Inc, Macmillan, Press LTD ,
- 40) International Documents
- 41) Mann J., Gostin L., Gruskin S., et al. (1994), "Health and human rights", Health and Human Rights: An International Journa, 1(1):19.
- 42) Preston, Brian J. (2018). "The Evolving Role of Environmental Rights in Climate Change Litigation", Chinese Journal of Environmental Law, Volume 2: Issue 2, pp.131-164.
- 43) The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) is a multilateral treaty adopted by the United Nations General Assembly (GA) on 16 December 1966 through GA. Resolution 2200A (XXI).

- 44) United Nations Environment Programmed (2017). "The Status of Climate Change Litigation", A Global Review, ISBN No: 978-92-807-3656-4, Job No: DEL/2110/NA. Publishing Services Section, Nairobi, ISO 14001:2004-certified. D1 No: 17-02953/100.
- 45) Winslow, Charles-Edward Amory (1920). "The Untilled Field of Public Health", Modern Medicine, 2: 183-191.

